

Trauma és elfojtás

Börcsök Erzsébet: *Eszter*

1. Rajongással megalapozott kultusz

1.1. A rajongó és a szent

Szenteleky Kornél *Hol késik a vajdasági regény?*¹ című esszéjében Hunyady Sándor *Fekete szárú cseresznyéjének* sikerén felbuzdulva – a darab elnagyoltságának, valószínűtlenségének és számos idegen színfoltjának ellenére – „a magyarok és szerbek regényé”-nek, „a legújabb idők regényé”-nek megjelenését sürgeti, „amely bácskai színeket, típusokat és sajátos bácskai levegőt sűrít a lapjai közé”.² Mint kifejti, tizenkét év telt el a trianoni békediktátum megkötése óta, s „az új államalakulás hullámos változásai, forrongó témakeresése, szenvedélyes kilengései már a múlté, ami ma probléma és regénytéma, az már lehiggadt, és nincs veszélyes változásoknak alávetve. A regényíró bizonyos távlatot kap, ami helyes színben, torzítás nélkül mutatja az embereket és az eseményeket”.³

Szenteleky „a regénytől mint a társadalmi viszonylatokat komplexül feltáró műfajtól a jugoszláviai magyarság öntudatra ébresztését várta, hiszen tudta, hogy nincsenek olyan szakembereink, akik hozzáférhetőn feltérképezhetnék kisebbségünk hagyományait, népi kultúráját, helyzetének szorongató mozzanatait”.⁴ A vajdasági regényt – amely addig váratott magára – éppen ezért „az élet és igazság könyvé”-nek nevezi, „amelynek

¹ Szenteleky Kornél: *Hol késik a vajdasági regény?* In uő: *Új lehetőségek – új kötelelességek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000. 76–78.

² Uo. 76.

³ Uo. 76–77.

⁴ Utasi Csaba: *Börcsök Erzsébet regényei*. In uő: *Vér és sebek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994. 117.

megírása ma már parancsoló kötelesség”.⁵ Ennek a kötelességnek a teljesítésére vállalkozott a bánátiság íróőjeként számon tartott Börcsök Erzsébet. Szenteleky halálának évében, 1933-ban adták ki ugyanis első nagyobb lélegzetű művét, *A végtelen falat*.⁶ Bár irodalomtörténetileg meglehetősen alulreprezentált, e szöveg létrejöttének körülményei a szerző némely részleteiben autobiografikus utalásokat is tartalmazó *Eszter* című, 1939-ben napvilágot látott regényében (Börcsök Erzsébet: *Eszter*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1968) olvashatóak. Módra Esztert, egy kényszernyugdíjazott vasutas huszonhét éves lányát egy szerkesztő (véltetően az előbb Szenteleky Kornélt is írásra buzdító szegedi emigráns, Dettre János⁷, aki Fenyves Ferenc mellett a *Bácsmegyei Napló* nagy befolyással bíró vezéralakja volt) visszautasítása után a sógornője, Médi veszi a szárnyai alá, és a becskerekai cukorgyár igazgatójához vezeti, akiben felismerhetőek Szirmai Károly alakjának körvonalai: neves ügyvéd és író, aki „elhúzódik az élet vásárából” (304). „Egy nevet írt fel valami papirosra. Kis sárga cédula, olyan kutyanyelv-forma. Egyetlen név világít rajta. Zárójelben odafirkantva egy polgári név, polgári foglalkozás és egy bácskai község neve, ahol az illető él. [...] Egy öregedő kis embernek kellett megfogni a tévelygő kezét, kivezetni az útra és megmutatni végre az igazi irányt. Mintha sötét éjszakában barangolt volna eddig. Csak csillámlottak az apró fények. Csalogatták, viték, megint sötétben hagyták. Nem lehet elérni! Most egyszerre világosságot lát. Egy falusi ablakot mutatnak. »Nézd! Onnan jön a világosság. Oda kell menni!«” (305). Nyolcesztendei jugoszláviai tartózkodás után Eszter eljut a vajdasági írók csoportjához és vezetőjükhöz: „Mert nem egyedül állt az az ember, akinek a nevét ott Becskereken felírták. Egész emberboly bújt hozzá. Fiatalok, idősebbek, tanultak, kevésbé tanultak, diákok, hivatalnokok. Összekötötte őket a talaj, melyből kinőttek, a szó, mely ezen a tájon buggyant ki, a közös mondanivaló. Megriasztott kis embernyáj, kiknek missziója van. Jelt adni az életükről” (306). A kezdő tollforgató levelezésbe kezd a beteg férfival, aki „az ő számára szent volt, aki minden reményességét föltámasztotta, amiről valaha álmodott” (308). Hamarosan találkoznak is: Eszter az egyetlen Bánátból, aki viharos télidőben, jégzajlás közepette átkel a Tiszán, hogy ott lehessen a becsei írótalálkozón.⁸

⁵ Szenteleky Kornél: Hol késik a vajdasági regény? In uő: *Új lehetőségek – új kötelességek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000. 78.

⁶ Börcsök Erzsébet: *A végtelen fal*. Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Szubotica, 1933

⁷ Vö. *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933* (szerk. Bisztray Gyula–Csuka Zoltán). Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság, Zombor–Budapest, 1943

⁸ L. Szenteleky Kornél: Új életformák felé. In uő: *Új életformák felé*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999. 204–206.

A folydogáló társalgásban aztán a fiatal nő szájából kibuggyan a felcsigázó kérdés: „– Mi foglalkoztatja legjobban mostanában?

– A vajdasági regény.

A lány csodálkozóan és várakozva nézte az író.

– Ez nagy-nagy tennivalónk. Dédelgetett témám. Álmom. Csak még azt nem tudom, ki fogja megírni.

Végignézett a hosszú asztal mellett ülőkön, fiatalokon, időseken. Mint a pásztor a nyáj fölött, ha seregszemlét tart. Mintha köztük keresgélne. Egy-egy arcon megpihent, majd tovasiklott. [...] Eszter látszólag nyugodtan ült a helyén. Nem is nézett a szomszédjára. Kezét előrenyújtva tartotta az asztalon. A körmét nézegette. Elég rendeseke-e? Hangja sem lett erőteljesebb. Inkább elfakult. Úgy tartotta maga elé, szintelenül, mégis súlyosan.

– Ki fogja megírni??... *Én*” (310).

A vezér haláláig mindössze másfél év áll a rendelkezésükre, mely alatt csupán kétszer látják egymást: másodszor Becskereken a tulipán-ünnepe során több száz ember jelenlétében. Ekkor válik Eszter hangja a legelragadtatottabbá: „Hozzá sem lehet férni. Mindenkié. Az ő ünnepe. Egy egész nép tünteti ki az áldozatot. Ezüst tulipánt kap. Kezét szorongatják. Gratulációkkal halmozzák el. Mosolyog a halvány ember. Szívéhez szorítja az ezüst virágot. Illik hozzá. Szinte már nem is földi ember...” (314). Feltűnő a textus hangsúlyos figurativitása, képiségének elsöprő ereje: a lány a díjat átvevő „muzáj-Herkulest”, „a vajdasági magyar irodalom Kazinczyját” a katolikus templomok oltárain látható Jézus-ábrázolásokhoz hasonlítja, az ezüstszínű tulipán által pedig a középkortól jellemző, a „lelki comoediá”-k miatt a XVIII–XIX. században elterjedté váló Szent Szív-misztika is artikulálódik a szövegben. Míg Krisztus átszúrt szíve a megváltó szeretet szimbóluma, addig a virággal ékesített szív a szerelem jelképe, a nemesfém hűvös keménysége viszont a beteljesületlenséget szimbolizálja. A hívei jókívánságait szelíden megköszönő férfi egy érte minden kritikát nélkülözve rajongó nő szemében így alakul át a szentképek antropomorf istengyermekekévé, tündőbajos erőtlenségében is sugárzó isteni lényé.

1.2. A tanúságtétel perspektívája

A szöveg referenciális kötődései túlmutatnak a levelekből és újságcikkekből táplálkozó filológiai érdeklődés határvonalain, és egyértelmű személyes érintettséget feltételeznek. Az *Eszter* című regény ilyen értelemben önéletrajzi vonatkozásának is tekinthető: felismerhető benne az arcon-

gálás de Man-i⁹ alakzata. Miként Bókay Antal¹⁰ felhívja rá a figyelmet, a prosopopeia valójában az autobiográfia trópusa, hiszen retorikai mechanizmusában fellelhetők az önéletrajz dekonstrukciós gépezetének jellemzői, sőt a spekulativitás is benne szerveződik meg. Az „arc” egy olyan test, amelyről azt feltételezzük, hogy megmutatja a személyesség esszenciáját, a prosopopeia pedig egy olyan képi megoldás, amely a szelf fragmentumait egy egységes konstrukcióba, egy „arc”-ba állítja össze, azaz az élettelen élővé vagy legalábbis az élő látszatává változtatja. Az önéletrajz tárgya és szerzője fenomenális értelemben egy és ugyanaz a személy. Kettejük „egymáshoz igazodása” az identifikáció, mely egy igen bonyolult esemény, hiszen a nem-azonosságban kidolgozott azonosság megteremtését jelenti. Az önéletrajz mindig egyfajta nyelvi játék: „az emlékező számára az én színrevitele lehetőséget ad arra, hogy önazonosságát megváltoztatva újraélje egykori énjét, s a benne feltáruló lehetőségekkel szembesülve alakítsa ki identitását”.¹¹ Az olvasóval kötött „referenciális szerződés” tehát „nem azt jelenti, hogy az önéletrajz a valóságról alkotott kép valóságosságáért (vraisemblance) vállal kezeséget, sokkal inkább arra vonatkozik, hogy az elbeszélő saját életének történetét a tapasztaló mással nem helyettesíthető szemszögéből építi föl”.¹² A Börcsök Erzsébet-i oeuvre-ben éppen a behelyettesíthetlenség perspektívája miatt nagy fontosságú ez a regény, hiszen olyan közvetlen tapasztalatokat tartalmaz, amelyek fragmentált, az arcrongálás aktusa által szétzilált tanúságtételként is értelmezhetőek: az *Eszter* a Szentelekyről való beszéd alakulási folyamatainak egyik lehetséges regényesítési módja, vagyis a Szenteleky-kultusz egyik fikciós, regénybeli vetülete. Főszereplője, Módra Eszter egyféleképpen viszonyul a „szent emberhez”, szerelmes rajongással: „Annyi szépet aggatott rá! Holtában is úgy beburkolta mesebeli fényel, hogy a kíváncsiakat, az érdeklődőket, a rajongókat sorban feléje vonzza. Áll az ingovány felett csillámló tündérruhában, a meleg fény, ami belőle árad, elindítja a fényimádókat. Bohó bogarakat, színes, színtelen lipéket megmozdít, kerget, keringet ez a bűvös fény” (330).

⁹ Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás (ford. Fogarasi György). In: *Pompeji*. 1997/2–3. 96–108.

¹⁰ Bókay Antal: Önéletrajz és szelf-fogalom dekonstrukció és pszichoanalízis határán. In: *Írott és olvasott identitás – Az önéletrajzi műfajok kontextusai* (szerk. Mekis D. János–Z. Varga Zoltán). L'Harmattan – Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Budapest, 2008. 33–66.

¹¹ Dobos István: Az önéletrajzi olvasás lehetőségei. In: *A regény nyelvei* (szerk. Kovács Árpád). Argumentum, Budapest, 2005. 48.

¹² Uo. 50.

Hogy az író és az irodalomszervező jó kapcsolatban voltak egymással, azt megerősíti Szenteleky Kornél a Magyar Közművelődési Egyesület zombori közgyűlésére tervezett felszólalásának a szövege, amely halála után, a *Reggeli Újság* 1933. augusztus 27-ei számában jelent meg, s melyben épp Börcsök Erzsébetre hivatkozva írja: „Hagyjuk a divatos fölényeskedést, a felületes, fitymáló és szívtelen hangot, és szeressük azt, ami a miénk.”¹³ Hogy Szenteleky valóban példamutató volt ebben, arra az *Eszter* egyik szöveghelyén is találhatunk bizonyítékot: „Az ember észre sem veszi, könnyebbül az élete. Már egyeseké, s velük az övék is. Ösztöndíjat kap. Utazgat. Ismerik már, szívesen látják sok jó házban Vajdaságban. Írásai is hoznak valamit. Kiadásra kerülnek összegyűjtött novellái” (324).

Börcsök Erzsébet *Eszter* című regénye tehát kultusztörténeti vázlatként is jelentős. A Szenteleky-kultusz első, a nagy irodalomszervező alakját szövegébe integráló állomásának tekinthető¹⁴, melyre a feltétlen rajongói hang jellemző. Ennek a kultusznak a további alakulását jól példázza két fontos alkotás. Az egyik Majtényi Mihály *A magunk nyomában* című portrégyűjteménye, amelynek az első fejezetében¹⁵ a narrátor Széplélekként emlegeti a vezért, akinek az arképét az utolsó és egyben legterjedelmesebb részben¹⁶ a kommunizmus miméziselvű kánonjának tükrében rajzolja meg, kitérve számára elítélendő nemzeti-liberális politikai beágyazottságára. A másik, Juhász Erzsébet *Műkedvelők*¹⁷ című regénye viszont a jugoszláviai magyar irodalom „nagyapjaként” hivatkozik rá Dettre János nyomán, s ironikusan aktualizálja korát, ezzel is érzékeltetve kötődését Szenteleky européer szellemiségéhez.

2. A hiányzó trauma regénye

Börcsök Erzsébet *Eszter* című regénye nemcsak a Szenteleky-jelenségről vall a szemtanú nézőpontjából, hanem a magyarság számára sorsdöntő trianoni országhatár-módosításokról is. A tizenkilenc éves főszereplő vidám vakációkat töltött édesapja szülőfalujában („A gyerekkori emlékek mint szentjánosbogarak lámpásai pötytyögetik tele a képzeletét.” [196]) és az első

¹³ Szenteleky Kornél: Szeressük azt, ami a miénk. In uő: *Új lehetőségek – új kötelességek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000. 209.

¹⁴ Ezek közé nem sorolom be a *Kalangya* Szenteleky-emlékszámában megjelent esztétikai tárgyú tanulmányokat, s a később kiadott, elsősorban irodalomtörténeti és elméleti tematikájú írásokat, így Bori Imre monográfiáját sem.

¹⁵ Majtényi Mihály: Érzelmes utazás a becsei Helikonra. In uő: *A magunk nyomában*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1961. 9–22.

¹⁶ Majtényi Mihály: *Szenteleky*. In uo. 169–248.

¹⁷ Juhász Erzsébet: *Műkedvelők*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

csókot is bátyja, a fiatal házaspár Pisti ostrovói házában kapta. A letelepedés szándékával viszont édesanyjával együtt kel át először a határon, útlevél nélkül, teljes illegalitásban. „1923-at írtak, s az emberek még mindig nem akarták komolyan venni a határt. Pedig már büntették a szökdösőket. A valutázókat lezárták. Megszigorították a határátlépést, mégis sokan mászkáltak a határon. Az élelmesebbek kereskedtek, pénzt hurcolásztak. Szökevények szökdöstek. Éppen nekik, a tiszta szándékúaknak ne sikerülne hazajutni?!” (194). Egy szállási parasztasszony mutatja meg nekik a biztonságosnak vélt útirányt, ám a félhomályban a határőrök felfigyelnek a gyanús árnyakra, ezért az éjszakát a fogdában töltik. Miközben Módránét vigasztalja, Eszternek ilyen gondolatok cikáznak a fejében: „Ő nem idegen itt, ő ide hazajött. Minden Módra gyerek otthont talált ezen a tájon” (196). A „hazajövetel” kifejezés jól illusztrálja, hogy Eszter számára a Jugoszláviába való áttelepülés az első perctől fogva természetes volt. Bár előzőleg nem kötődött komolyabban apja ifjúkorának színhelyéhez, mégis azt tartotta hazájának, hiszen ott éltek a legközelebbi rokonai, szeretett családtagjai: „Szülei másfelé kerültek, hát ő, mint engedelmes leány, követi őket. Édesapja több mint egy éve egy bánáti falu állomásfőnöke. Fivérei mind ugyanitt, Bánátban állásban. Kettő a vasútnál, harmadik a közigazgatásnál” (194). A reggeli vonattal továbbindulhatnak, és Eszter boldogan érkezik meg a virágzó vadgesztenyefák övezte bókai pályaudvarra, apja állomáshelyére. A ház minden zugát bejárja, felfedezi régi kedves tárgyait, a kopottságukban is az otthon nyugalmaival kecsgetető függönyöket, szőnyegeket, a csorba szatymazi kancsót, az omladozó vesszőszéket, a nevető Május-képet, mely már a születésekor a Módra-ház falát díszítette, s lefekvés előtt elégedetten írja bele a naplójába: „1923 június hava... Hazakerkeztem Jugoszláviába” (204).

Tzvetan Todorov¹⁸ a múlt megőrzésének három szakaszát különíti el: az első a tények megállapítása, a második a róluk való véleményalkotás, a harmadik pedig a felhasználásuk. Az első fázishoz a tanú személye kötődik, aki felidéri személyes emlékeit, a véleményalkotás pedig a történész feladata. A múlt felhasználását a megemlékező végzi el, akit saját érdekei irányítanak a történelem egy darabkájának kiemelésékor. Mivel mi a kései utódok politikai és ideológiai allegóriák által túlterhelt horizontjából tekintünk a trianoni békeszerződés következményeire, a saját, megemlékező perspektívánkban egyértelműen traumaként interpretálódik a húszas évek elejének „nagy térképátszabás”-a, általa ugyanis első ízben mutatkozott

¹⁸ Todorov, Tzvetan: *A rossz emlékezete, a jó kísértése* – Mérlegen a XX. század. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 115–127.

meg a XX. századnak koherenciát kölcsönző territorialitásnak, a nemzetállamok szuverenitásának a végessége. „Az első világháború európai és egyetemes dimenziója, hossza, az egész évszázadra gyakorolt rendkívüli, és sokáig alábecsült hatása révén egy olyan kérdésfelvetés iskolapéldája lett, mely a történelem lényegét kutatja: ez pedig a halottak terhe az élőkön.”¹⁹ A történelem első totális háborúja, amely „inkább civil, mintsem katonai ügy; inkább olyan megpróbáltatás, amelyet mindennapi életükből kiszakított embermilliók szenvednek el, mintsem hivatásos katonák csatája”²⁰, két dolgot előrevetített a 20. századból: a féktelen erőszak elhatalmasodását, sőt annak mintegy a kultuszát, valamint ezen valóságos emberi pokol utólagos értelmezhetetlenségét, szellemi-lelki feldolgozhatatlanságát, a tudomány eszközeivel történő racionális megértésének és elbeszélhetőségének a csődjét.²¹ Emiatt kezdtek el a történészek a nyolcvanas évektől a padlástörténelemmel foglalkozni, azaz a kisközösségek, az egy háztartásban élők kommunikatív emlékezetével. Úgy vélték, a kisemberek historizációja segítségével hitelesebb képet kapnak egy-egy történelmi eseményről, mint a korabeli történelemkönyvekből. Eszter sorsa kiváló alapanyag egy ilyen kutatáshoz: az előbb a szegedi Kisteleki utca békéjében cseperedő, később Szeréna nővér zárdai felügyelete, majd Ángyika bimbózó asszonyisága mellett nevelkedő lány a határon túlra kerül egy egyre jobban elszegényedő családba, apját kényszer-nyugdíjazzák, ő pedig ideiglenes titkárnői állásokból tartja el vasúti kocsikban tengődő szüleit. A szöveg azonban mindig a hiányzó trauma regénye marad: Móra Eszter hol az „Ó, milyen jó élni!” (276) felkiáltás életvágya, hol a „felhőkisasszony”-lét gyötrelmei között hánykolódik, de szenvedéseinek okai sohasem a környezetében, a körülötte zajló eseményekben keresendők, hanem a lelkében zajló rapszodikus változásokban, állandó hangulatingadozásaiban. Miként Menyhért Anna²² megfogalmazta, a trauma révén elvesz a biztonság illúziója, az élet kontrollálhatóságába vetett hit. Attól válik egy esemény traumatikussá, hogy nem tudjuk beilleszteni az élettörténetünkbe. Eszter könnyedén be tudta illeszteni élete medrébe az őt is magával sodró történelmi áradatot,

¹⁹ Gyáni Gábor: A 20. század mint emlékezeti „esemény”. In: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0907/gyani.pdf>. Id. Audoin-Rouzeau, Stephane–Becker, Annette: 1914–1918, az újraírt háború. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006. 11.

²⁰ Uo., id. Furet, Francois: *Egy illúzió múltja* – Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa, Budapest, 2000. 84.

²¹ Gyáni Gábor: A 20. század mint emlékezeti „esemény”. In: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0907/gyani.pdf>

²² Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant* – Trauma és irodalom. Anonymus–Ráció, Budapest, 2008

hiszen egész addigi életútja az egzisztenciális bizonytalanságok lenyomataival van tele.

Már a regény palánta-metaforás expozíciója sejteti, hogy főhőse fátumtisztelő ember lesz: „Palánták vagyunk. Kitéve hónapok, szélnek, napégésnek. Húz a talaj, senyveszt az árnyék és újabb áramlatok kísértenek. [...] Minden ember külön talaj, minden lélek külön mélység. Megy az ember... bukdácsol az emberi jószág és emberi rosszaság útvesztőiben, s ha egyszer megáll, nem biztos, hogy győzött, csak elfáradt, s mint tehetetlen báb sodródik az árral” (7–8). A legkisebbik Módra báb-léte már csecsemőkorában megpecsételődik: negyedik, nem várt gyermekként érkezik a népes családba, s amikor a család többi tagja a farsangi mulatságra indul, Julcsánk, a szentmihályteleki cseléd lány mákhajteaival csitítja az örökké síró Esztert, hogy mielőbb láthassa udvarlóját, a mindig körülötte sertepertelő bakát. Mikor éjfél tájt hazaérnek a vendégségből, a pólyás nem akar szopni, csak bambán nézelődik. A doktort is kihívják, aki megnyugtatja ugyan az aggódó szülőket, de kimondja az egész életre szóló ítéletet a kislányra: „Nem lesz semmi baj – gondolta az orvos, de nem merte tovább hangosan mondani –, hacsak... hacsak némi nyoma nem marad... hacsak mint nyomasztó ékszert nem viseli majd örök életében a beteges sápadtságot és a révedező bágyadt tekintetet. [...] Ment az apró ember, egy kéz már lökött rajta, hogy mint béklyót, furcsa dermedtséget hordozzon ezután a testén, amitől lustábban lüktet a vér, lassabban gördülnek a gondolatok, amitől örökös mákonyos elkülönülésben él a többitől, és örök bámész csodálkozással nézi az életet, melyet soha tökéletesen nem ért” (41–42).

A mákonyos elkülönülés és a furcsa dermedtség mint létezésének mindezt meghatározó, első és egyben legtraumatikusabb tudat-élménye az oka annak, hogy Eszterben soha nem fogalmazódik meg a fájdalmas tények kimondásának óhaja, a róla szóló regény egyes szám harmadik személyű, mindentudó narrátora pedig ugyancsak elhallgatja az események sokkoló erejét, mely fojtogató bizonytalanságban tartja a lányt és szűkebb környezetét. A trauma egyik legfontosabb sajátossága, hogy hallgatnak róla, mert a traumán átesett egyén vagy közösség nem találja a szavakat ahhoz, hogy elmondja, mi történt. A trauma és a szégyen magával hozza a hallgatást: ahelyett, hogy szorgalmaznák a feldolgozást, vagyis szóba hoznák a vereséget, a veszteséget, a kudarcot, hogy aztán túl lehessen lépni rajta, úgy tesznek, mintha nem létezne, elhallgattatják. A gyermekkori traumatikus alapélmény elbeszélhetetlensége és ezáltal feldolgozhatatlansága miatt a későbbi negatív élmények nem hagynak mély nyomot Eszterben: a regény az olykor tragikus események dacára a hiányzó trauma narratívája.

3. A szexualitás sokkja

A regényben a szexualitás különös hangsúlyt kap: amikor közvetlen módon jelenik meg a szövegben, rendszerint erőszakos közeledésre utal, indirekten pedig többnyire nem várt következményei által mutatkozik meg. Ezt jól példázza, hogy a kötet egy „majdnem-abortusz” leírásával kezdődik. Négy terhesség után ugyanis Rózsika – „A sok gyermekáldástól kissé nyűtt kedvű, lesóványodott fiatalasszony volt. Csinos, kedves arcában leginkább fáradt anyás mosoly tűnt fel, mely mintha mindenkitől bocsánatot akarna kérni” (13) – felfedezi magán ötödik várandósságának tüneteit. A narrátor beszédes hasonlattal él: „terhei alatt roskadozó fának” (14) nevezi az állapotos asszonyt, aki a délutáni pihenő idején settenkedik ki az utcára, „és nagyot sóhajtva elindult az asszonyok útjára, hogy a szíve alatt elindult élet sorsába beavatkozzon” (16). A kék szemű, kövér német szülésznő meleg, papos kezeitől aztán megnyugszik, és mégsem veteti el a magzatot. Ez a döntés azonban nem tölti el megnyugvással, hiszen az abortusszal kapcsolatos választás „nem az erőszak és a nem-erőszak között történik, hanem a magzat ellen elkövetett egyszerű erőszak és a szándék nélkül anyává lett és/vagy a nem kívánt gyermek ellen elkövetett összetett, kevésbé definiálható erőszak között”.²³ Hogy ez utóbbi történet Eszterrel is, arra bizonyítékkal szolgál az alábbi idézet: „Azt mondják, akit várnak, akit szívesen látnak, az több jogot érez. Az a megnevezhetetlen apróság, mintha megérezte volna, hogy lopta magának a létet, nem az ő tulajdona, csak megajándékozták ideig-óráig, hogy ő is lásson valamit a nagy csodából. Alig adott életjelet” (20). 1904 telének egyik éjjelén azután megérkezik a jövevény, születésének körülményeiről – azonkívül, hogy a vártnál később jött a világra – azonban nem tudunk meg semmit, az elbeszélő ugyanis csak arról tudósít, hogyan jutott le a pincébe Julcsánk a boroscancsóval, s hogyan figyelte a feje feletti lábdobogásra és a fulladt kiáltásra. A kisbaba odafönn, a hálószobában is rideg fogadtatásban részesül: bátyjai szinte gyűlölködve tekintenek rá, Módra pedig „kötelességszerűen összehúzott szájjal állt meg az ágy végében. Az újonnan érkezettre hullott réveteg nézés azonban elárulta gondolatát.

– Erre már nem lett volna szükség” (24).

A kisleány a rókusi iparos szomszédság kispolgári légkörében cseperegett, mígnem Ángyika magához vette egy egész télre Palánkba. A nagynéni éppen ekkoriban bonyolódott bele egy viharos kalandba Maletinszki

²³ Johnson, Barbara: Aposztrofálás, animáció és abortusz. In: Bókay Antal–Vilcsek Béla (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris, Budapest, 2002. 574.

ügyvéddel, s szerelmi kétségeit sokszor zúdította vendégére: „Eszter hallgatta a monológokat, nézte az asszonyi vergődést, ezt a számára oly érthetetlen, kuszált hullámozást, mint a kezdő orvosnövendék a zavaros láztáblát” (61). Amikor unokahúgát elhurcolják tőle, Ángyika Módráné szeméretlenül, hogy férje többször flörtölt vele. Az ötgyerekes családanya sírva húzódik el a pincébe, s kifelé jövet megígérteti Eszterrel, hogy „Gyűlölni fogom a könnyelmű asszonyokat, akik annyi galibát csinálnak!” (67).

Egyik szentiváni nyaralásuk alatt furcsa dolog történik játék közben: a tizenéves Cékus Annucát addig csúfolják a fiúk, míg anyja rákérdez: „– Miért bántjátok? Ő is olyan gyerek, mint a többi.

– Gyerek?... – Laci gúnyosan felé nézett. »Őt akarják becsapni?« – mint szégyenletes valamit, felé vágta. – Mmm... hiszen már nő a melle!

[...] A diákszoba minden viharvert bútora mintha mind arra a duzzadó, két kis halomra nézett volna, szemben a tükör csúf fintort vágott, kint a szél is rajta nevetett. Hiába tagadja, hiába fogja át vérvörösen a két karjával a szemükkel kíváncsian rátapadó, röhögő kamaszok elől, az a két kis duzzadó halom ott van. Egy perc, egy pillanat, és az üldözőből üldözött lesz, egy hang, egy szó, és lerántják róla a gyerekruhát. Pucéran, szégyenkezve, magát takargatva állt mindnyájuk előtt, mialatt a komisz kamaszok átlökték a gyerekségből a felnőttek táborába” (113).

Eszter Annuca ellentéte volt: későn érő lány, aki az elemi elvégzése után az apácák közé kerül az alsóvárosi bennlakásos iskolába. Egy fiatal, beteges nővér, Szeréna hatott a leginkább a vékony, sápadt arcú, sötét szemű tizenkét évesre, aki a ragaszkodásán felbuzdulva alakította ki benne egyik jellemvonását, „hogy hozzátapadjon, kísérelje éveken át, hogy benne erőt találjon, megnövekedjék, szinte uralkodjon rajta, hogy a bűnben soha boldog ne tudjon lenni, s ha megérzi, hogy ilyen út előtt áll, minden idege, érzéke, satnya akarata összeránduljon emberfeletti akarattá, és minden erejéből sikoltozzon a tiltakozástól.

– Nem akarom! Nem akarom!” (140–141).

Eszter tehát mindenfajta bűnt utált, de tizenhárom éves korában, a nyári szünetben „mint aki bűnös úton jár” (146) megnézte mezítelen testét a tükörben. Arról, hogy mit látott, és a látvány milyen érzésekkel töltötte el, a narrátor egy szót sem ejt. Ébredező szexualitását egy másik eset is alapjaiban rengette meg, kihallgatta ugyanis szülei vitatkozását. Módráné rajtakapta a férjét, amint az alvó cselédlányt, Gizát lesi. Amikor felesége számon kérte, Móra dühöngő, megalázni akaró hévvel követelte házassági kötelességeinek teljesítését, s anyja utálkozó ellenkezését hallva Eszter azt hitte, éppen gyilkosságot követnek el rajta, ezért felkiáltott: „Ne bántsd a mamát!” (148). A testiség undorító „muzsáj-dolog”-ként jelenik meg a

képzeletében, emiatt kínosan odafigyel arra, hogy kerülje a férfitekintetet, s szégyenkezve forduljon el, ha egy-két ölelkező párt lát. Nyíladozó nőisége, éledező vágyai azonban ellentmondanak anyja és Szeréna nővér mélyen katolikus neveltetésének, de semmiképpen sem akarja megengedni, hogy ösztönei eluralkodjanak tudatán. Ez a freudi feszültség vezet egy titokzatos megbetegedéshez, aminek az okát az orvosok sem tudták megfejtetni: azt mondják, „kamaszkori idegesség, kedélymegrázkódtatás, vallási hisztéria, lehet, hogy mindhárom” (172). Egy biztos: Esztert ezután kiveszik a zárdából, s középiskolás éveit a mindig vidám szépasszonynál, Ángyikánál tölti, aki igazi úrilánnyá varázsolja. Egy jó kedélyű szobatársra, Irmire is szert tesz nála, akivel Bedő tanár urat istenítik, és együtt járnak a cirkuszi előadásokra, hogy megcsodálhassák másik imádotjtjukat, az első számú zsokét. Érettségiig elszórakoznak a fiúkkal, Eszter különösen Bandihoz vonzódik, áttelepülése azonban megakadályozza, hogy szerelmük beteljesülhessen.

A regény *Második része* egy kellemetlen élmény leírásával kezdődik: Pisti ostrovói házának üvegezett verandáján a falu agglégény aljegyzője erőszakosan közeledik Eszter felé. A visszautasítástól elvakult férfi átnyúlt az elforduló nő karja alatt, „keblét megfogva magával rántotta, és önkívületi önző kegyetlenséggel szorította magához, míg szája mint a nadály tapadt a lány nyakára. [...] Eszter egyedül tápáskodott fel. A két karjával átfogta sajgó keblét. Nem nézett vissza, úgy ment be a lakásba az első csók súlyát vonszolva összehúzott testtel, mintha megverték volna...” (203).²⁴ Ez az érzés rányomta bélyegét az egész jugoszláviai tartózkodására: ugyan még csak tizenkilenc éves volt, nem látott kiutat a sivár pusztaságból. Némi vigaszt nyújtott neki ismeretlen hódolója, aki az odaköltözésük nyarán sokszor elsétált ablaka alatt, de sohasem sikerült találkozniuk. Egy véletlen folytán azonban megismerte egyik barátnőjének, Milikének az unokabátyját, Sándort, akinek már a csizmája látványa is hihetetlen izgalmakat keltett a lányban²⁵: „A fiú már rég lefeküdt, a másik szobában forgolódott, hanem a csizma ott maradt a kemence mellett. Mi mindenre képes egy ilyen ártatlan férfilábbeli! Mennyi gondolatot, ingerkedő jókedvet tud fakasztani! Mintha csiklandozta vagy cirógatta volna őket, simogatták a tekintetükkel, beszéltek hozzá” (226). A kezdeti pajkoskodás végre igazi

²⁴ Az ostrovói erőszakoskodóról szóló történet megtalálható a *Vándor a Nisavánál* című kötetben is. Börcsök Erzsébet: Érik az alma. In uő: *Vándor a Nisavánál*. Petrovgrad, 1936. 35–48.

²⁵ Ez a történet novella formájában megtalálható az *Emberek a Karas mellől* című kötetben is. Börcsök Erzsébet: Bókai tél. In uő: *Emberek a Karas mellől*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1963. 16–29.

érzelmeiket ébresztett a lányban, a katonával hosszú csókokat váltottak, kézen fogva jártak, s egy mulatságon – ahol Eszter volt a bálkirálynő – a fiú csendesen megkérdezte, számíthat-e rá, ha véget ér a szolgálata, és nő-sülésre adja a fejét. Mire igent mondott, hidegzuhanyként érte a hír, hogy édesapját menesztették. A család az elhanyagolt vagonokban rendezkedett be, és Sándort sem látta soha többé.

Tizenhárom évnyi szécsányi tartózkodás után irodalmi sikerei meghozták számára a férfiak elismerő pillantásait, de míg az irodalom-szervező személyéhez rajongással viszonyul, addig a többiek közeledését sem utasítja vissza: „Hamincéves elmúlt. Nem tétovázhat többé. Pártfogója tűnődő arca merül fel: »Maga nem harcra született. A kudarckok összetörnek. Harcostársat keressen. Próbáljon férjhez menni«” (348). A házasság gondolata már erősen foglalkoztatja, amikor Pistiék összehozták szállásadónőjük fiával, a komoly, külföldön tanuló Zolival. Éjszakába nyúló beszélgetések és kellemes csónakázások után „összel már egymás mellett állanak” (351). Eszter ujjongva újságolja egybekelésük hírét újvidéki barátnőjének, Virágnak, aki szerelmi praktikákkal is ellátja a „buta, elvadult teremtés”-t. Hogy pontosan mik ezek, arra semmiféle utalás nem található a szövegben.

Az esküvőn furcsa dolog történik: hirtelen betör a templomba kutyájuk, s gyönyörű hófehér bundájában ott viháncol a menyasszony körül. „Eszter sötét ruhában van. [...] Csüng a vőlegény karján. Az komoly, a helyzet magaslatán van. Nem feledkezik meg a nász néppel foglalkozni. Csak a kutya törleszkedik Eszterhez egyre akaratosabban, leküzdhetetlen kedveskedést árasztva. Ő a legvidámabb” (354). Mint ismeretes, a különféle állatok pszichoanalitikus értelemben a tudatalattit, az elfojtott ösztönöket szimbolizálják.²⁶ A főszereplő legnagyobb elfojtása éppen a szexualitást érinti, s ebben az értelemben ez a befejezés talán azt hivatott reprezentálni, hogy a házasságkötés után felszabadulhatnak vágyai, hiszen a szeretkezés nem számít többé szerénai bűnnek, sem könnyelmű cselekedetnek, tehát nincs körülvéve tilalomfákkal. Ahogyan a kutya megszabadul a templomban, úgy szabadulnak fel Eszter elfojtott vágyai is.